

Фесенко О.М.

к.ю.н., докторант

Науково-дослідний інститут публічного права

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ІНВЕСТИЦІЙ

Постановка проблеми. Інвестиційні відносини здійснюються на тісно взаємопов'язаних міжнародно-правових і національно-правових рівнях, а також на рівні діагональних угод між державами й фізичними та юридичними особами, тому в ході їх здійснення переплітаються публічно-правові та приватноправові відносини. Так, держави, взаємодіючи в міжнародних економічних відносинах, вступають у правовідносини, несуть спільно юридичні права й обов'язки. Із сукупності їх правовідносин складається міжнародний економічний правопорядок. Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності розвивається поступово від міжнародно-правового захисту до міжнародно-правового регулювання інвестицій. Однак міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності не відповідає стану світової економіки на сучасному етапі. Саме тому чинна нині складна система організацій та угод відрізняється непослідовністю й прогалинами в компетенції різних міжнародних організацій і в міжнародно-правовому регулюванні окремих зобов'язань держав у сфері інвестиційної діяльності.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідження поняття міжнародних стандартів видається вельми важливим елементом для кращого функціонування міжнародно-правового захисту інвестицій. В економічній літературі, на відміну від юридичної, представлено чимало робіт, присвячених міжнародним стандартам і стандартизації, хоча це питання не менш актуальне для дослідження в юристів. Цій проблематиці в правовому аспекті присвячені публікації

українських і зарубіжних учених, таких як М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бальций, С.А. Голубок, А.І. Дідікін, С.М. Ляхівненко, Л.В. Матарева, О.О. Мережка й інші.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – виокремити та проаналізувати міжнародно-правові стандарти захисту інвестицій.

Виклад основного матеріалу. С.А. Голубок, пишучи про міжнародний стандарт, зазначає, що деякі міжнародно-правові акти застосовують термін «стандарт» щодо «уніфікованих мінімально необхідних від держав-учасниць умов» [1, с. 112], наводячи як приклад правила, прийняті Конгресом ООН із запобігання злочинності й поведження з правопорушниками [2]. Разом із тим автор робить поділ на поняття «принципи» і «стандарти», відзначаючи, що останні діють як мінімально допустимий консенсус і є «зразком для наслідування» [1, с. 114]. Не можна не побачити певну правоту цієї точки зору. Дійсно, принцип і стандарт не тотожні один одному поняття. Міжнародно-правові стандарти ґрунтуються на принципах і нормах міжнародного права, включають їх у себе. Так, наприклад, «мінімальний міжнародний стандарт» в основному використовується в рамках міжнародного права людини та позначає цілий комплекс міжнародно-правових норм, що стосуються права на життя, недоторканність, рівність перед законом і судом (включаючи справедливий розгляд) [3, с. 25] і низку інших прав у сфері економіки, навколишнього середовища тощо.

Більш загальний підхід відображає думку Стівена М. Кокса та Джона Дж. Конрада, які в роботі відмітили, що всі норми міжнародного

права, які стосуються прав і свобод особистості, належать до міжнародних стандартів [4, с. 79]. О.О. Мережко під міжнародними стандартами розуміє принципи міжнародного права [5, с. 84]. Автор визначає принципи як «фундаментальні начала, з яких виходять (або принаймні повинні виходити) під час формування, тлумачення та реалізації норм права» [5, с. 84]. З ним погоджується А.І. Дідікін, зазначаючи, що стандарти ґрунтуються саме на принципах права [6, с. 36]. Однак ґрунтуватися на принципах і бути принципом міжнародного права – різні, по суті, речі. Міжнародні стандарти, особливо якщо мова йде про захист прав людини або про екологію, дійсно засновані на міжнародних принципах, так само як й інші правила, керівництва та рекомендації. Видається доцільним розмежовувати ці поняття.

Варто підкреслити, що Міжнародний Суд ООН установив, що терміни «принципи» та «норми», по суті, означають одне й те саме [7]. Отже, принципи – це і є норми міжнародного права з тим лише застереженням, що вони висловлюють найбільш загальні, основоположні положення міжнародного права. У зв'язку з цим видається, що міжнародно-правові стандарти не володіють подібною «фундаментальністю» й не є основою норм міжнародного права.

Аргументованою й такою, що заслуговує на увагу, є думка Л.А. Белова, який стверджує, що «навіть чи можна беззастережно дійти висновку, що стандарт – це міжнародно-правова норма в прямому сенсі слова. Водночас у регулюванні міжнародних економічних відносин і саме міжнародної торгівлі поняття «стандарт» нерідко використовується для трактування поняття та змісту того чи іншого принципу й установлюваного ним режиму. Подібне характерно, зокрема, для практики органу з вирішення спорів Світової організації торгівлі під час розгляду порушень державами принципу недискримінації в разі встановлення ними технічних стандартів або регламентів» [8, с. 15].

Низка авторів пише, що стандартизація доповнює функцію зі ставлення до традиційного регулювання [9; 10], оскільки не обов'язкові для виконання стандарти можуть виступати як «заповнювач» прогалін у праві. Усе це зумовлено тим, що в постійно мінливому світі традиційній державі не вистачає ресурсів для ефективного регулювання абсолютно в усіх сферах. Дійсно, сучасні держави частіше виступають як «споживачі» у сфері стандартизації, імплементуючи міжнародні стандарти в державні стандарти (ДЕСТ) і технічні регламенти.

Цілком поділяємо точку зору М.О. Баймуратова, який характеризує міжнародно-правові стандарти так: а) регламентують міжнародне співробітництво держав, а також інші визначені ними суб'єкти (конкретні органи держави, місцеву владу, профспілкові організації, громадські об'єднання, фізичні особи тощо); б) приймаються й розробляються державами світу в межах міжнародних міжурядових організацій; в) за своєю правовою природою належать до міжнародних конвенцій спеціального порядку; г) містять вироблені державами принципові підходи й міжнародні легальні принципи формування, становлення та функціонування визначених приватних і публічних інститутів на території держав; г) впливають на загальносвітовий розвиток права, оскільки стандартизують підходи держав до регламентації важливих соціальних проблем і сприяють розвитку національного законодавства й правових систем тощо; д) керуються тенденцією розширення кола суб'єктів, що розробляють і приймають міжнародні правові стандарти в умовах глобалізації, гуманізації й гуманітаризації міжнародних, міждержавних відносин тощо [11, с. 128; 12]. Отже, виходячи з наведеного визначення, під стандартами треба розуміти саме правила, що ж стосується перерахування суб'єктів, що беруть участь у створенні стандартів, то напевно чи це може мати будь-яке конститутивне значення. Дійсно, міжнародні стандарти ґрунтуються на наукових даних, але це лише одна з ознак таких стандартів.

В інвестиційній сфері також діють міжнародні стандарти. Їх роль – забезпечення корпоративної соціальної відповідальності з боку іноземних інвесторів (це так звані стандарти соціальної відповідальності інвестицій) [13; 14; 15]. Особливу увагу необхідно приділити міжнародному стандарту ІСО 26000:2010, який являє собою керівні вказівки щодо соціальної відповідальності [16], розроблені Міжнародною організацією зі стандартизації.

Цей стандарт роз'яснює терміни, сутність і форми соціальної відповідальності бізнесу, сприяючи поширенню й упровадженню найкращої практики із соціальної відповідальності усюди. Питання соціальної відповідальності бізнесу зараз дуже актуальні й для України. Часто соціальну відповідальність плутають із соціальним підприємництвом. Однак відмінності тут такі, що соціальне підприємництво – це виробництво соціально значущої продукції або послуги, а соціальна відповідальність – це ведення бізнесу так, щоб мінімізувати збитки для суспільства або, навпаки, максимізувати позитивний результат. Тобто домогтися або мінімізації впливу зовнішніх негативних ефектів, або максимізації зовнішніх позитивних ефектів. Соціальна відповідальність – це й заходи щодо захисту навколишнього середовища підприємством, і ресурсозберігаючі технології, і турбота про працівників компанії, і різні благодійні пожертви від компаній, і багато інших подібних напрямів дій. Соціальна відповідальність у сучасній Україні часто буває елементом маркетингової кампанії фірми, так як соціально відповідальне підприємство викликає більше довіри в контрагентів. У європейських країнах із соціальною політикою соціальна відповідальність скоріше елемент сформованої культури солідарності та єднання членів громадянського суспільства. Однак міжнародний досвід функціонування соціально відповідального бізнесу допоможе сформувати в нашій державі новий клас бізнесменів, які звикнуть до розуміння, що соціальна відпові-

дальність – це турбота про інших громадян, єднання з ними, а не тільки інструмент піару.

Отже, у стандарті, зокрема, зазначається, що під соціальною відповідальністю розуміється відповідальність організації за вплив її рішень і діяльності на суспільство та навколишнє середовище через прозору й етичну поведінку, яка сприяє сталому розвитку, включаючи здоров'я й добробут суспільства; урахуває очікування зацікавлених сторін; відповідає застосовуваному законодавству й узгоджується з міжнародними нормами поведінки; інтегрована в діяльність усієї організації та застосовується в її взаєминах (діяльність включає продукти, послуги й процеси; взаємовідносини належать до діяльності організації в рамках сфери її впливу). Розвиваючи свою соціальну відповідальність, організація має розуміти взаємозв'язки між організацією й суспільством; між організацією й зацікавленими сторонами; між суспільством і зацікавленими сторонами [16].

Також важливим є п. 6.8.9 міжнародного стандарту ІСО 26000:2010 – «Проблема участі в житті спільнот і їх розвитку: соціальні інвестиції». У стандарті визначена сутність соціальних інвестицій організації. «Соціальні інвестиції відбуваються, коли організації інвестують свої ресурси в ініціативи та програми, спрямовані на покращення соціальних аспектів життя громади. Види соціальних інвестицій можуть включати в себе проекти в галузі освіти, навчання, культури, охорони здоров'я, формування доходів, розвитку інфраструктури, підвищення доступності інформації, а також будь-які інші види діяльності, що стимулюють соціально-економічний розвиток» [16]. Сьогодні багато великих компаній України використовують соціальні інвестиції. Але, на жаль, доводиться відзначити, що найчастіше вони також є елементом маркетингової політики компанії, тобто політики позиціонування та просування на ринку.

Крім названого, існують інші акти, котрі встановлюють міжнародні стандарти відповідальності. Так, серед документів можна виді-

лити Керівництво Організації економічного співробітництва та розвитку для багатонаціональних підприємств, Тристоронню декларацію принципів, що стосуються багатонаціональних корпорацій і соціальної політики, Міжнародної організації праці, Глобальний договір ООН.

Ще один важливий інструмент у захисті іноземних інвестицій – застосування принципу міжнародного мінімального стандарту, який формувався під впливом концепції відповідальності держави за заподіяння шкоди іноземним громадянам і їхній власності [17, с. 57].

У результаті впливу західної ідеології *laissez-fair* (принцип невтручання – економічна доктрина, згідно з якою державне втручання в економіку має бути мінімальним) і ліберальної концепції власності на міжнародне право в середині XIX з'явилося широке трактування відповідальності держав за шкоду, заподіяну особистості й майну іноземців. У результаті цього сформована теорія, за якою приймаюча держава повинна визначити режим щодо іноземного інвестора та його майна у внутрішньому законодавстві, відповідному «мінімальному міжнародному стандарту». Ця доктрина, яка почала розвиватися в кінці XIX ст., вимагала від приймаючої інвестиції держави дотримання певного мінімального стандарту цивілізованості у ставленні до іноземних громадян та іноземної власності, незалежно від того надаються такі права власним громадянам і юридичним особам чи ні [18].

Право приймаючої держави на вилучення іноземної власності визнається лише за дотримання низки умов: по-перше, заборонено дискримінаційний характер вилучення об'єкта приватної власності; по-друге, вилучення здійснюється в публічних цілях; по-третє, вилучення має супроводжуватися своєчасною, рівнозначною компенсаційною виплатою. Виходячи з принципу *pacta sunt servanda* (зобов'язання повинні дотримуватися), держава зобов'язується виконувати контрактні

угоди, що впливають із домовленостей з іноземним інвестором. Наприклад, права, які придбані іноземцями законно, не можна скасувати відповідно до законодавства приймаючої країни [18]. Держава повинна вживати заходів щодо захисту іноземних інвестицій суворо відповідно до процедури, установленної внутрішнім законодавством, що виключає довільний характер їх застосування. Будь-яка дія або бездіяльність приймаючої держави, яка суперечить нормам «мінімального міжнародного стандарту», тягне за собою відповідальність приймаючої держави, яка реалізується за допомогою здійснення державою громадянства іноземної особи дипломатичного захисту її інтересів. Отже, дотримання міжнародного мінімального стандарту цивілізованості щодо іноземних громадян та іноземної власності є обов'язковим для держави, яка приймає інвестиції.

Варто констатувати, що цей міжнародний стандарт важко чітко визначити, оскільки він юридично письмово не закріплений у жодному чинному міжнародно-правовому документі. Деякі спроби в цьому напрямі зроблені в рамках кодифікаційної Конференції Ліги Націй у 1930 р. в контексті регулювання відповідальності держави.

Принцип національного режиму як один зі способів захисту інвестицій знайшов своє наукове відображення в працях міністра закордонних справ, авторитетного аргентинського юриста С. Кальво (1822–1906). Положення «Про захист прав нерезидентів» лише в рамках національного режиму закріплено в декількох документах: заключному варіанті I Міжнародної конференції американських держав (Вашингтон, 1889 р.), у Конвенції про права та обов'язки держав, яка прийнята на VII Міжнародній конференції американських держав (Монтевідео, 1933 р.). Надалі ця теорія стала відома під назвою «доктрина Кальво». На думку С. Кальво, міжнародно-правовий звичай вимагає, щоб держава надавала рівні права іноземцям і власним громадянам. У «доктрині Кальво»

існує поняття національного стандарту. Це поняття розглядається як протиположність міжнародному мінімальному стандарту. В основі категорії лежать основоположні принципи територіального суверенітету держав. Перший принцип – принцип рівності резидентів і нерезидентів перед законом. Із цього випливає й другий принцип – принцип регулювання правового становища нерезидентів та їхньої власності внутрішнім законодавством. Третій принцип – принцип невтручання інших держав під час вирішення спорів між іноземними інвесторами й національними урядами щодо правового становища нерезидентів і їхньої власності (зокрема держав, громадянами яких є іноземні інвестори). Четвертий та останній принцип – принцип відсутності зобов'язання держави компенсувати іноземним інвесторам шкоду їхній власності, яка заподіяна в результаті громадянської війни або актами порушення громадського порядку [19, с. 72]. Ця доктрина протиставляється «міжнародному мінімальному стандарту». Вона ґрунтується на принципі територіального суверенітету й на принципі абсолютної рівності перед законом громадян приймаючої держави та іноземних громадян. Цією доктриною не заперечуються міжнародні стандарти проведення експропріації, проте підкреслюється, що підставою їх реалізації є тільки внутрішнє законодавство приймаючої держави.

Наприкінці XVIII століття низка держав уклала двосторонні торговельні угоди, які містили положення, що дозволяють громадянам однієї країни вести бізнес або мати власність на території іншої країни. США, наприклад, уклали угоди, іменовані як договори про дружбу, торгівлю та мореплавство. До Першої світової війни об'єктом цих договорів, які в основному були укладені європейськими державами, був захист торгівлі й мореплавства. Пізніше на основі подібних угод стали заохочуватися інвестиції шляхом забезпечення громадянам договірних держав захисту їхніх інвестицій.

Після Другої світової війни з'явилися інші підходи до захисту інвестицій за межами держави. США та Канада як основні експортери інвестицій прагнули знизити до мінімуму політичний ризик за допомогою своїх офіційних програм зі страхування інвестицій (у США – це Overseas Private Investment Corporation). Вони прагнули до того, щоб на основі двосторонніх інвестиційних угод інші держави, у які вони інвестували капітал, теж узяли зобов'язання зі страхування інвестицій. У двосторонніх інвестиційних угодах закріплювалися страховка, права й зобов'язання інвесторів і механізми вирішення спорів у країні притоку капіталу. США підписали близько 110, а Канада – 33 таких угод.

Після Другої світової війни з'явилася ще одна практика, що виникла в результаті діяльності європейських країн. ФРН у 1959 році в першому договорі включила положення про захист інвестицій. Надалі різко зростає кількість двосторонніх угод про взаємне заохочення та захист іноземних інвестицій. У літературі період 1960–1990 рр. називається періодом розквіту практики двосторонніх угод про заохочення та захист інвестицій. При цьому уточнюється, що в цих двосторонніх угодах, прийнятих за волевиявленням (бажанням) розвинених країн, пріоритет надається захисту інвестицій, а не їх заохоченню [20, с. 335].

Отже, можна констатувати, що найдієвішим інструментом із правових інструментів удосконалення правового захисту іноземних інвестицій є двосторонні угоди про взаємне заохочення та захист іноземних інвестицій, так звані двосторонні інвестиційні угоди (ДІУ). Наприклад, у період з 1990 по 2004 рр. Україна стала учасником понад 50 двосторонніх інвестиційних угод про сприяння та взаємний захист інвестицій.

Фахівці виділяють такі переваги двосторонніх інвестиційних угод: вони дають змогу враховувати особливі інтереси й специфіку кожної з договірних сторін; деталізують умови інвестиційної діяльності; дають сторо-

нам змогу в односторонньому порядку у разі надзвичайних ситуацій змінювати положення угоди [21]. Двосторонні інвестиційні угоди (ДІУ) охороняють іноземні інвестиції, здійснені інвесторами однієї договірної сторони на території іншої договірної сторони. Вони слугують правовою основою регулювання допуску й функціонування іноземних інвестицій, яка гарантує стабільність податкового режиму в країні вкладення. Ці угоди набувають актуального значення для країн з перехідною економікою, а також для країн, що розвиваються. Беручи до уваги велику кількість укладених двосторонніх інвестиційних угод і різноманітні політичні й економічні обставини, за яких укладена кожна з них, можна припустити, що вони є далеко не стандартизованими. Дійсно, навіть короткий огляд дає змогу побачити, що двосторонні інвестиційні угоди зазвичай відрізняються за своїм обсягом, структурою, формулюваннями положень та обсягом зобов'язань. Разом із тим практика

укладання таких договорів демонструє наявність досить типових елементів, які містяться в більшості договорів.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що хоча структура двосторонніх інвестиційних договорів є досить типовою, але змістове наповнення цих договорів, так само як і формулювання їх положень, може суттєво відрізнятися. Особливо це стосується положень про поведження з інвестиціями, у яких визначення певного стандарту ставлення або його характерне формулювання можуть прямо впливати на визначення обсягу прав інвестора, як наслідок, на його можливість захистити свої права в разі виникнення спору на підставі договору. Отже, сфера впливу міжнародної стандартизації постійно розширюється, а Україна внаслідок глобалізації економічних і соціальних процесів неухильно втягується в розроблення, адаптацію й реалізацію на практиці міжнародно-правових стандартів захисту інвестицій.

Анотація

У статті виокремлено та проаналізовано міжнародно-правові стандарти захисту інвестицій. Визначається, що найдієвішим інструментом із правових інструментів удосконалення правового захисту іноземних інвестицій є двосторонні угоди про взаємне заохочення та захист іноземних інвестицій. З'ясовано, що в стандарті, зокрема, зазначається, що під соціальною відповідальністю розуміється відповідальність організації за вплив її рішень і діяльності на суспільство та навколишнє середовище через прозору й етичну поведінку, яка сприяє сталому розвитку, включаючи здоров'я й добробут суспільства; ураховує очікування зацікавлених сторін; відповідає застосовуваному законодавству й узгоджується з міжнародними нормами поведінки; інтегрована в діяльність усієї організації та застосовується в її взаєминах (діяльність включає продукти, послуги й процеси; взаємовідносини належать до діяльності організації в рамках сфери її впливу). Наголошено, що держава повинна вживати заходів щодо захисту іноземних інвестицій суворо відповідно до процедури, установлені внутрішнім законодавством, що виключає довільний характер їх застосування. Будь-яка дія або бездіяльність приймаючої держави, яка суперечить нормам «мінімального міжнародного стандарту», тягне за собою відповідальність приймаючої держави, яка реалізується за допомогою здійснення державою громадянства іноземної особи дипломатичного захисту її інтересів. Зроблено висновок, що хоча структура двосторонніх інвестиційних договорів є досить типовою, але змістове наповнення цих договорів, так само як і формулювання їх положень, може суттєво відрізнятися. Особливо це стосується положень про поведження з інвестиціями, у яких визначення певного стандарту ставлення або його характерне формулювання можуть прямо впливати на визначення обсягу прав інвестора, як наслідок, на його можливість захистити свої права в разі виникнення спору на підставі договору. Отже, сфера впливу міжнародної стандартизації постійно розширюється,

а Україна внаслідок глобалізації економічних і соціальних процесів неухильно втягується в розроблення, адаптацію й реалізацію на практиці міжнародно-правових стандартів захисту інвестицій.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, захист інвестицій, стандарт, міжнародно-правовий стандарт.

Fesenko O.M. The international legal standards of the investment protection

Summary

The article highlights and analyzes international legal standards for investment protection. It is determined that the most effective legal instruments for improving the legal protection of foreign investment are bilateral agreements on mutual promotion and protection of foreign investment. The standard states that social responsibility refers to the responsibility of an organization for the impact of its decisions and activities on society and the environment through transparent and ethical behavior that: promotes sustainable development, including the health and well-being of society; takes into account the expectations of stakeholders; complies with applicable law and complies with international standards of conduct; integrated into the activities of the entire organization and used in its relationships (activities include products, services and processes; relationships relate to the activities of the organization within its sphere of influence). It is emphasized that the state must take measures to protect foreign investment in strict accordance with the procedure established by domestic law, which excludes the arbitrary nature of their application. And any action or inaction of the host state, which contradicts the norms of the «minimum international standard», entails the responsibility of the host state, which is realized through the exercise of state citizenship of a foreign person diplomatic protection of its interests. It is concluded that although the structure of bilateral investment agreements is quite typical, but the content of these agreements, as well as the wording of their provisions may differ significantly. This is especially true of investment treatment provisions, in which the exclusion of a certain standard of treatment or its characteristic wording may have a direct impact on determining the extent of an investor's rights and, consequently, his ability to protect his rights in the event of a contractual dispute. Thus, the sphere of influence of international standardization is constantly expanding, and Ukraine, due to the globalization of economic and social processes, is steadily involved in the development, adaptation and implementation in practice of international legal standards for investment protection.

Key words: investment, investment activity, investment protection, standard, international legal standard.

Список використаних джерел:

1. Голубок С.А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту. Правоведение. 2007. № 1. С. 112–124.
2. Правила Манделы. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными / сост. А.П. Букалов. Харьков : ООО «Издательство права человека», 2015. 40 с.
3. Чижмарь Ю.В. Національне та міжнародне право: теоретико-правові проблеми : монографія. Харків : Диска плюс, 2015. 472 с.
4. Steven M. Cox, John J. Conrad Juvenile Justice. A Guide to Practice and Theory. Brown & Benchmark, 1996. 296 p.
5. Мережко О.О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ : Юстиціан, 2010. 320 с.

6. Дідікін А.І. Сутність сучасного міжнародного права: основні підходи. Аналітика. 2011. № 1 (103). С. 35–38.
7. Рішення від 12 жовтня 1984 року у справі про делімітацію морського кордону в районі затоки Мен. Короткий виклад рішень, консультативних висновків та постанов Міжнародного Суду 1948–1991. Організація Об'єднаних Націй. Нью-Йорк, 1993. С. 163.
8. Белов В.А. Международное торговое право и право ВТО : в 3 кн. Москва : Юрайт, 2019. Книга 3 : Наднациональное международное торговое право (право ЕС и ВТО) : учебник для бакалавриата и магистратуры. 218 с.
9. West J. (2007). The economic realities of open standards: Black, white and many shades of gray. In S. Grrenstein & V. Stango (Eds.), Standards and public policy (p. 87–122). Cambridge : Cambridge University Press.
10. Werle R. (2001a). Institutional aspects of standardization – Jurisdictional conflicts and the choice of standardization organizations. *Journal of European Public Policy*, 8(3), p. 392–410.
11. Муніципальне право України : підручник / В.Ф. Погорілко, М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бальций та ін. 2-е вид., доп. Київ : Правова єдність, 2009. 720 с.
12. Ляхівненко С.М. Значення доктринальних підходів до розуміння правової природи міжнародних стандартів. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Право»*. 2013. № 5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/znachennya-doktrinalnih-pidhodiv-do-rozuminnya-pravovoyi-prirodi-mizhnarodnih-standartiv> (дата звернення: 02.11.2019).
13. Chen, Chung, Lawrence Chang, and Yimin Zhang (1995), «The Role of Foreign Direct Investment in China's Post – 1978 Economic Development», *World Development*, Vol. 23, No. 4, p. 691–703.
14. Chuang, Yih-Chyi and Chi-Mei Lin (1999), «Foreign Direct Investment, R&D, and Spillover Efficiency: Evidence from Taiwan's Manufacturing Firms», *Journal of Development Studies*, Vol. 35, No. 4, April, p. 117–134.
15. Dunning, John H. and D.C. Rowan (1970), «Inter-firm Efficiency Comparisons: US and UK Manufacturing Enterprises in Britain», in John H. Dunning, Editor, *Studies in International Investment*, London, George Allen & Unwin, 1970, p. 345–400.
16. Міжнародний стандарт ISO 26000:2010. Керівництво із соціальної відповідальності. URL: http://smartcons.org/photoz/downloadfiles/ISO_26000_%28Rus%29-draft.pdf (дата звернення: 22.11.2019).
17. Рум'янцев А.П., Рум'янцева Н.С. Зовнішньоекономічна діяльність : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
18. Генезис развития инвестиционного права в области иностранных инвестиций в мировой экономике (часть 1). URL: <https://scienceproblems.ru/genezis-razvitija-investitsionnogo-prava-v-oblasti-inostrannyh-investitsij-v-mirovoj-ekonomike-chast-1/5.html> (дата звернення: 14.10.2019).
19. Матраева Л.В., Филатова Ю.М., Ерохин С.Г. Иностранные инвестиции : учебник для бакалавров. Москва : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014. 248 с.
20. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право / науч. ред. В.М. Шумилов. Москва : Международные отношения, 2002. 603 с.
21. Nina Bandelja, Matthew C. Mahutgab & Kristen Shoretecca, Signalling Demand for Foreign Investment: Postsocialist Countries in the Global Bilateral Investment Treaties. Network University of California, Irvine University of California, Riverside State University of New York, Stony Brook Published online: 12 Aug 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/281059293_Signalling_Demand_for_Foreign_Investment_Postsocialist_Countries_in_the_Global_Bilateral_Investment_Treaties_Network (дата звернення: 10.10.2019).